

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

Українська Академія Наук

Тілея

Науковий вісник

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 75 (№ 8)

Київ – 2013

Збірник засновано 2004 року
Вихід з друку – щомісячно

**Фахове видання з філософських, політичних
та історичних наук, затверджено постановами президії ВАК України
№ 1-05/2 від 10 березня 2010 р. та № 1-05/3 від 14 квітня 2010 р.**

*Свідоцтво про державну реєстрацію (переєстрацію) друкованого засобу
масової інформації: серія КВ № 19946–9746 ПР від 31 травня 2013 р.*

Друкується за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 15 від 25 червня 2013 р.);
Президії ВГО Української Академії Наук (протокол № 13-05-25 від 25 червня 2013 р.)

Рецензенти:

Панчук М.І., доктор історичних наук, професор
Степико М.Т., доктор філософських наук, професор
Онщенко І.Г., доктор політичних наук, професор

Шеф – редактор:

Андрущенко В.П., доктор філософських наук,
професор, член–кор. НАН України,
академік НАПН України

Головний редактор:

Вашкевич В.М., доктор філософських наук,
професор, академік УАН

Співредактори:

Кривошея В.В., доктор історичних наук,
професор, академік УАН
Предборська І.М., доктор філософських наук, професор

Відповідальний секретар:

Халамендик В.Б., доктор філософських наук, доцент

Редакційна колегія:

З історичних наук:

Войцехівська І.Н., доктор історичних наук, професор
Гончар Б.М., доктор історичних наук, професор
Дробот І.І., доктор історичних наук, професор
Журба М.А., доктор історичних наук, професор
Колесник В.Ф., доктор історичних наук, професор,
член–кор. НАН України
Михайлюк В.П., доктор історичних наук, професор
Нестуля О.О., доктор історичних наук, професор,
академік УАН
Солдатенко В.Ф., доктор історичних наук, професор,
член–кор. НАН України
Стоян Т.А., доктор історичних наук, професор
Сушко О.О., доктор історичних наук, професор
Чернега Л.М., доктор історичних наук, професор
Шаповал Ю.І., доктор історичних наук, професор

Гілея:* науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН,
2013. – Випуск 75 (№ 8). – 588 с.

*Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем
інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі
історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних
та соціально-політичних наук.*

З філософських наук:

Акопян В.Г., доктор філософських наук,
старший науковий співробітник, академік УАН
Базалук О.О., доктор філософських наук, професор
Бех В.П., доктор філософських наук, професор
Бондаренко О.В., доктор філософських наук, професор
Волинка Г.І., доктор філософських наук, професор
Воронкова В.Г., доктор філософських наук, професор
Герасимова Е.М., доктор філософських наук, доцент
Жадько В.О., доктор філософських наук, професор
Жижко Т.А., доктор філософських наук
Кивлюк О.П., доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
Кущепал С.В., доктор філософських наук, професор,
академік УАН
Михальченко М.І., доктор філософських наук,
професор, член–кор. НАН України
Муляр В.І., доктор філософських наук,
професор, академік УАН
Онпко О.Ф., доктор технічних наук,
професор, академік УАН
Уваркіна О.В., доктор філософських наук
Яшанов С.М., доктор педагогічних наук, професор

З політичних наук:

Андрусишин Б.І., доктор історичних наук, професор
Бабкіна О.В., доктор політичних наук, професор
Балабанов К.В., доктор політичних наук, професор
Варзар І.М., доктор політичних наук, професор
Войналович В.А., доктор політичних наук, професор
Євтух В.Б., доктор історичних наук, професор,
член–кор. НАН України
Іванов М.С., доктор політичних наук, професор
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор,
академік Української академії політичних наук
Котигоренко В.О., доктор політичних наук, професор,
академік Української академії політичних наук
Римаренко С.Ю., доктор політичних наук, професор
Савельєв В.Л., доктор історичних наук, професор

*Гілея – в стародавні часи територія лісової Скіфії між Борисфеном (Дніпром) і Гпанісом (Південним Бугом). Рештки цієї «лісової квітки» залишилися до теперішнього часу на території Миколаївської та Херсонської областей. (Докладніше див.: Геродот. Історія.IV.16-25).

Мірну, Спиридона Матренчука, Корнила Заклинського, та Олексу Балицького. Ревізійну комісію очолює Іван Панькевич, членами були Іван Зілинський, Юрій Комаринський та Іван Попель-Сулима. На посаді директора Українського музею односторонньо затвердили проф. Симона Наріжного. У програмі дії нової управи мали два основні пункти:

1) Упорядкування та збереження врятованих після бомбардування музейних матеріалів;

2) Мобілізація засобів для збудування нового музейного дому в Празі.

Враховуючи нову політичну ситуацію, збори змінили назву Товариства «Музей визвольної боротьби України у Празі» на Товариство «Український музей у Празі». Про це було подано відповідну резолюцію Земському народному комітетові в Празі, який наведену зміну не затвердив, посилаючись на те, що вона означала б зникнення старого і виникнення зовсім нового товариства, в зв'язку з чим потрібно ухвалювати новий статут. А це в тодішніх умовах було нереальним. Товариство й надалі було зареєстроване як Товариство Музей визвольної боротьби України.

Уже на початку березня 1948 р. за Українським музеєм та його працівниками органи безпеки встановили таємний нагляд.

26 березня 1948 р. Музей офіційно закрили, а Товариство Музей визвольної боротьби України офіційно зліквідували. З того часу заборонялась будь-яка діяльність Музею, матеріали якого залишилися на місці, однак були знов опечатані.

Отже, упродовж двадцяти років на території Чехословаччини діяв потужний науковий осередок зі збирання та збереження української історико-культурної спадщини доби визвольної боротьби і періоду міжвоєнної еміграції. Зусиллями його співробітників було засновано музей-архів, де у численних фондах зберігалися безцінні історичні документи. Це документи з таборів інтернованих, документальні зібрання українських дипломатичних місій у різних країнах світу, документація українських урядів доби визвольних змагань, особові колекції українських емігрантів.

Товариство МВБУ проводило досить плідну роботу щодо збирання матеріалів з історії української державності. Головною завданням Товариства «Музей визвольної боротьби України» було те, що воно розкривало історію державотворчого процесу у період визвольної боротьби 1917-1921-х рр., поширювало ідею визвольної боротьби українського народу серед широких мас.

Список використаних джерел

1. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця між двома світовими війнами. – Ч. 1. – Прага, 1942. – 372с.
2. Наріжний С. Як рятували Музей визвольної війни боротьби України. – Цюрих, 1959. – 466 с.
3. Федорук О. Музей визвольної боротьби України у контексті життя української еміграції. – С. 4-35//Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання перспективи. Вип. 12. Матеріали наук.-практич. конф. «Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі». Полтава, жовтень 1998/ Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей; НАН України. Ін-т історії України; Упоряд. Я. С. Музиченко. – К., 1999. – 328 с.
4. Пиріг Р. Я. Фонди і колекції Музею визвольної боротьби України у Празі в складі документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України. – С. 77-87// Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання перспективи. Вип. 12. Матеріали наук.-практич. конф. «Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі». Полтава, жовтень 1998/ Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей; НАН України. Ін-т історії України; Упоряд. Я. С. Музиченко. – К., 1999. – 328 с.
5. Яковлєва Л. Симон Наріжний – історична постать української еміграції (за документами ЦДАВО України). – С. 88-98// Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання перспективи. Вип. 12. Матеріали наук.-практич. конф. «Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі». Полтава, жовтень 1998/ Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей; НАН України. Ін-т історії України; Упоряд. Я. С. Музиченко. – К., 1999. – 328 с.
6. Головацький І. Музей визвольної боротьби України у Празі і діяльність в ньому Симона Наріжного. – С. 132-136// Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання перспективи. Вип. 12. Матеріали наук.-практич. конф. «Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі». Полтава, жовтень 1998/ Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей; НАН України. Ін-т історії України; Упоряд. Я. С. Музиченко. – К., 1999. – 328 с.
7. Бойко В. Музейна спадщина українського війська: втрати і проблема повернення. – С. 249-273// Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання перспективи. Вип. 12. Матеріали наук.-практич. конф. «Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі». Полтава, жовтень 1998/ Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей; НАН України. Ін-т історії України; Упоряд. Я. С. Музиченко. – К., 1999. – 328 с.

8. Заремба С. Забута спадщина (Музей визвольної боротьби України в Празі) // Четвертий Міжнародний конгрес україністів: Одеса, 26-29 серп. 1999 р.: Доп. та повідомл.: Історія. – Одеса; К.; Львів, 1999. – Ч. 2. – С. 153-157.

9. Заремба С. Український музей визвольної боротьби у Празі// Київська старовина. – 1997. – № 1-2. – С. 122-137.

10. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. – Прага, 2005. – 119 с.

11. Палієнко М. Г. Матеріали Празького архіву як джерело з історії української державності// Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Історія. – К., 2005. – № 77-79. – С. 123-125.

12. Палієнко М. Г. Музей Визвольної боротьби України у Празі// Українська архівна енциклопедія. Робочий зошит. Д-М /Держкомархів України. УНДІАСД. – К., 2006. – С. 330-331.

13. Палієнко М. Архівні центри української еміграції. – К.: Темпора, 2008. – 687 с.

14. Палієнко М., Срібняк І. Музей визвольної боротьби України в Празі (1925-1948): створення, діяльність, доля архівної колекції// Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. наук. зб. – Вип. 2. Архівознавчі читання. – К., 2000. – С. 35-47.

15. Грімстед Патриція Кеннеді. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повосні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки / Держкомархів України; Укр. наук. ін-т Гарвардського ун-ту; Пер. з англ., наук. ред. та опрацов. дод. Т. Боряк. – К., 2005. – 251 с.

16. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. – Нью-Йорк – Прага, 2005. – 221 с.

17. Центральный державный архив высших органов власти и управления Украины (ЦДАВО України). – Ф. 4026. – Оп. 1., спр. 1. – 2 арк.

18. Вісті Музею Визвольної Боротьби України. – Ч. 1. – Прага. – Липень, 1925. – 83арк.

19. ЦДАВО України. – Ф. 4026. – Оп. 1. – Спр. 19. – 83 арк.

20. ЦДАВО України. – Ф. 4026. – Оп. 2. – Спр. 9. – 83 арк.

21. ЦДАВО України. – Ф. 4026. – Оп. 2. – Спр. 4. – 4 арк.

22. Вісті Музею Визвольної Боротьби України (Далі Вісті МВБУ). – 1934. – Ч. 4. – 83 арк.

23. Вісті МВБУ. – 1935. – Ч. 8. – 83 арк.

24. Вісті МВБУ. – 1935. – Ч. 9. – 83 арк.

25. ЦДАВО України. – Ф. 4026. – Оп. 2. – Спр. 7. – 31 арк.

* * *

УДК 94(477).084.6:929

Дмитро Михайличенко, канд. історичних наук, доцент кафедри політичної економії, Харківський національний економічний університет, Україна, м. Харків

«Справа» О.Г. Лібермана: 1938–1939 рр.

Розглядається проваджувана органами НКВС у 1938–1939 рр. «справа» О.Г. Лібермана (1897–1981) – харківського економіста, майбутнього автора концепції економічної реформи 1965 року. Робиться спроба встановити внутрішню логіку її фабрикації. Події ставляться у широкий контекст часу «великого перелому» кінця 1920-х – 1930-х рр.

Ключові слова: О.Г. Ліберман, репресії, НКВС, Харківський інститут труда.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Дмитрий Михайличенко. «Дело» Е.Г. Либермана: 1938–1939 гг.

Рассматривается ведшееся в 1938–1939 гг. органами НКВД «дело» Е.Г. Либермана (1897–1981) – харьковского экономиста, будущего автора концепции экономической реформы 1965 года. Делается попытка установить внутреннюю логику его фабрикации. События ставятся в контекст «большого перелома» конца 1920-х – 1930-х гг.

Ключевые слова: Е.Г. Либерман, репрессии, НКВД, Харьковский институт труда.

Dmitry Mykhajlychenko. The case of Ye. G. Liberman: 1938–1939

The trumped-up criminal case of Ye. G. Liberman (1897–1981) economist from Kharkiv, future originator of 1965 Economic Reform in the USSR, is considered. The author attempts to restore its intrinsic logic and examines it in the general context of the Great Turn of 1920th – 1930th.

Keywords: Ye. G. Liberman, repressions, NKVD, Kharkov Institute of Labor.

Со времени XX съезда КПСС биографические исследования, посвященные судьбам репрессированных стали целым жанром отечественной историографии. Подобные работы имеют не только нравственное, но и научное значение. Использование политических лозунгов в дискуссии, чистки, преследования, фабрикация дел были характерной чертой эпохи конца 1920-х – 1930-х гг. Без рассмотрения и анализа этих событий сложно понять логику событий «великого перелома» и становления советского

общества, в том числе его сферы науки и образования. Научная дискуссия, идеи и концепции, мировоззрение и убеждения учёных в рассматриваемое время, так или иначе, несли печать репрессивного воздействия советского государства.

В статье будет рассмотрено «дело» Евсея Григорьевича Либермана (1897–1981) – харьковского экономиста, в 1960–е гг. ставшего инициатором экономической реформы 1965 г.

Современной историографией установлены и основательно проанализированы динамика репрессий, инициировавшие их политические кампании, их национальная и социальная направленность, а также применявшиеся карательными органами механизмы фальсификаций. Это позволяет установить общую канву событий и поместить в их общий контекст конкретные дела, ведшиеся в 1930–е гг. [7] Детально изучены особенности следственных дел репрессированных как исторического источника [8]. Работа советской репрессивной машины на региональном уровне менее исследована. Так, мало что известно историкам о личностях сотрудников Харьковского областного управления НКВД (ХОУ НКВД), о внутренней «кухне» этой организации в 1930–е гг. Увы, по сей день не закончена работа по составлению сводной базы данных репрессированных в Харькове и Харьковской области, что лишает исследователей возможности составить представление о целостной картине репрессий в городе и регионе.

Основным источником исследования является архивное следственное дело Е.Г. Либермана, а также, архивные следственные дела лиц, так или иначе связанных с ним связанных. В 1937–1939 гг. ход следствия не соответствовал не только духу, но и букве закона. Документы дел зачастую имеют явные признаки фабрикаций. Невозможно установить количество и время проводившихся допросов, их действительное содержание. Частично, представление об обстановке в ХОУ НКВД дают помещённые в дела лиц, реабилитированных в 1939–1940 гг., обвинительные заключения по делам их следователей, арестованных и осуждённых в ходе «бериевской» чистки репрессивных органов. Материалы следственных дел дополнены информацией, содержащейся в периодической прессе, материалах центральных и ведомственных архивов.

Впервые, политические обвинения против Е.Г. Либермана были выдвинуты в 1931 г. при реорганизации Всеукраинского института труда (ВИТ), разгромленного в рамках кампании по свёртыванию движения за научную организацию труда [6, с. 106]. В начале 1931 г. постановлением Центральной контрольной комиссии Народного комиссариата Рабоче-крестьянской инспекции (НК РКИ) руководство института было обвинено в меньшевистских и эсеровских «уклонах» и смещено. Новым директором ВИТ был назначен функционер РКИ «старый большевик» Я.Я. Муценек, начавший твёрдо проводить «линию партии» и настаивать в институте формализм и дух советской организации со всеми её атрибутами в виде стенгазет, соцсоревнований и самокритики. Отношения с новым руководством у Е.Г. Либермана, бывшего заведующим лабораторией организационного анализа ВИТ, не сложились. Свою карьеру он попытался начать с «чистого листа», уволившись из ВИТ и перейдя на преподавательскую работу в новоорганизованный Харьковский инженерно-экономический институт (ХИЭИ). В 1933 г. Е.Г. Либерман закончил машиностроительный факультет ХИЭИ, получив второе образование, и занял должность заведующего кафедрой экономики и организации машиностроительной промышленности, принимал участие в становлении института [2, л. 50б].

Смена места работы не означала, что Е.Г. Либерману удалось избавиться от репутации «носителя вредительских теорий» и пристального внимания к своей деятельности. В ходе очередной кампании по чистке партии в 1935 г. был подвергнут проверке ХИЭИ. Хотя Е.Г. Либерман не был членом ВКП(б), его деятельность также была проверена комиссией парткома. В лекциях Е.Г. Либермана комиссия политических «извращений» не нашла, но ему пришлось в очередной раз признать допущенные ранее «ошибки» [4, л. 8]. Во время подъёма волны «Большого террора» имя Либермана вновь стало объектом внимания. 17 октября 1937 г. в газете «Харьковский рабочий» вышла статья журналиста М. Василенко «Носители вредительских теорий», посвящённая ХИЭИ и очевидно написанная на основе институтских слухов. В числе прочих, там был вскользь упомянут и Либерман «который после длительной поездки за границу написал немало вредных работ, восхваляющих капиталистическую систему производства» [3]. Однако, ни журналистские расследования не стали причиной ареста.

4 декабря 1937 г. был арестован Я.Я. Муценек, на тот момент директор Украинского НИИ организации производства и управления промышленностью. Муценек был обвинён в создании националистической латышской шпионской диверсионной организации. От Муценека называть имена своих бывших сотрудников по институту следствие не потребовало. По версии следствия, ор-

ганизация имела широкие связи среди других «националистических» групп (польской, немецкой) и через Муценека примыкала к разоблачённым в Москве «антисоветскому протоконтрольному блоку» и «латышскому национальному центру». Арест Муценека стал частью разгрома латышского землячества в Харькове. Сам Муценек 15 декабря 1937 г. был переведён в Киев, где 7 февраля 1938 г. приговорён к высшей мере наказания и 13 марта 1938 г. расстрелян [4].

В феврале–марте 1938 г. ХОУ НКВД проводит серию арестов людей, в прошлом имевших отношение к Институту труда. Дела против нескольких из них – В.М. Расторгуева, М.И. Файнштейна, И.К. Фрича, С.Н. Панина, М.Г. Вольфа, Б.С. Мининберга, Я.С. Эдельштейна – следствие посчитало нужным объединить в общее производство. В отдельном производстве велось дела А.Ю. Лапина, А.И. Розенблюма, Я.Л. Анциферова, Ф.П. Мамонтова.

11 февраля 1938 г. датированы допросы Розенблюма, арестованного первым, где называются фамилии бывших сотрудников Института труда [4, л. 38–46]. Протоколы допросов В.М. Расторгуева, М.И. Файнштейна показывают, что стандартным оговорам об участии во вредительской деятельности и шпионаже подвергались бывшие руководители и сотрудники Института труда, а также люди, участвовавшие в его работах в сер. 1920–х – нач. 1930–х гг. Показания на Е.Г. Либермана были получены следствием от В.М. Расторгуева на допросах, датированных 9 марта, 8 и 11 апреля [1, л. 25–31, 36].

Следствие против группы Расторгуева и других велось быстро, в начале апреля проводились очные ставки. Следователи ХОУ НКВД Солопов, Нижегородцев и Копаев фабриковали версию о подпольной террористической диверсионной организации. 13 апреля состоялось заседание особой тройки, с 23 мая по 22 июня все обвиняемые по делу были расстреляны. А.И. Розенблюм был расстрелян 29 сентября 1938 г., А.Ю. Лапин, страдавший тяжёлым сердечным заболеванием, умер под следствием.

В отношении Либермана юридические формальности (постановление о начале следствия, об избрании меры пресечения) были исполнены 11 апреля; 17 апреля 1938 г. он был арестован. Следователи Великин и Гороховский формировали версию о Е.Г. Либермане как о резиденте разведки фашистской Германии и главе террористической эсеровской организации, готовившей покушения на лидеров советского государства, а также вооружённые диверсии на крупнейших предприятиях Харькова и Донбасса. От Файнштейна, Расторгуева и Мининберга на Е.Г. Либермана были получены обширные показания, подтверждённые на очных ставках. Следствию было известно о зарубежных командировках Е.Г. Либермана в 1920–е гг. и о его контактах с работавшими в Харькове иностранцами. При обыске было изъято «характеризующее его как антисоветскую личность» письмо к жене, где выражалось желание остаться работать за рубежом [1, л. 38–42]. По каким-то причинам, всего этого было недостаточно для завершения следствия и вынесения приговора. В июне–сентябре 1938 г. в следствии наблюдалась явная пауза. Вероятно, помимо стойкости подозреваемого, отрицавшего обвинения и доказывавшего противоречивость данных против него показаний, причиной заминки могут служить события в самих «органах», где в апреле 1938 г. был разоблачён так называемый «фашистский заговор в НКВД».

В ноябре 1938 г. за дело взялась новая команда следователей, изменившая концепцию обвинения. На этот раз упор делался на вредительской деятельности Е.Г. Либермана. В ХИЭИ следователи получили информацию о его политически ошибочных работах 1920–х гг. Подписанный директором института акт содержал анализ вредительских концепций в работе «Рационализация и учёт её эффективности» (экземпляр брошюры был приобщён к делу) [5]. Партийный комитет ХИЭИ предоставил следователям копию статьи М. Василенко и датированное 7–м мая 1937 г. письмо проживавшего в Москве бывшего сотрудника Е.Г. Либермана по Институту труда А.С. Когана, предлагавшего парткому обратить внимание на его политически вредные научные взгляды [1, л. 51].

Не дожидаясь признания обвиняемого, 21 января 1939 г. было сформировано обвинительное заключение. 23 марта состоялось подготовительное заседание военного трибунала Харьковского военного округа (ХВО), принявшего решение «Обвиняемого ... предать суду по ст. ст. 54–6 ч.1, 54–10 ч.1 и 54–11 УК УССР... Дело заслушать в закрытом судебном заседании без участия сторон обвинения и защиты и без вызова свидетелей...». Судебное заседание состоялось 21 апреля 1939 г. Несмотря на позицию подсудимого, энергично доказывавшего несостоятельность обвинения и заявившему в последнем слове «Мне лучше смертельный приговор, чем носить пятно шпиона», обвинительный приговор – 15 лет заключения в ИТЛ – был вынесен.

Следующие 6 месяцев Е.Г. Либерман вновь провёл в харьковской тюрьме без общения со следователями. Однако, осенью

1939 г. шестерёнки репрессивной машины завертятся в обратную сторону. 19 ноября датируется протокол допроса, где Е.Г. Либерману была дана возможность оправдаться. В рамках стандартной процедуры реабилитации, вызванные повесткой сотрудники ХИЭИ охарактеризовали его как политически грамотного и ценного сотрудника [1, л.86–89].

Выводы. Несмотря на казалось бы благополучный исход дела – в 1940 г. полностью реабилитированный Е.Г. Либерман успешно защитил диссертацию кандидата экономических наук и был восстановлен в должности – рассматриваемые события как нельзя лучше демонстрируют тот пресс политической конъюнктуры и тоталитарной идеологии, который с начала 1930-х гг. стал всё с большей силой подавлять академическую свободу и творческую мысль в науке.

Наглядно виден ход репрессивного процесса, который охватывал не только время собственно «Большого террора» 1936–1938 гг. В течении всего «Великого перелома» кон. 1920-х – 1930-е гг. «сита» партийных чисток и политических кампаний последовательно выделяли тех, кто в 1936–1938 гг. подвергнется физическому уничтожению.

Список использованных источников

1. Архів Управління Служби безпеки України у Харківській області. – Справи репресованих. – Спр.09895.
2. Архів Харківського національного економічного університету – Особові справи викладачів і співробітників. – Спр. О.Г. Либермана.
3. Василенко М. Носители вредительских теорий / М.Василенко // Харьковский рабочий. – 17 октября 1937 г. – №241 (1141).
4. Державний архів Харківської області. – Ф.П-58. – Оп.2а. – Спр.120.
5. Либерман Е.Г. Рационализация и учёт её эффективности // О методах учёта производительности труда и эффективности рационализации: Материалы к построению пятилетнего и генерального плана / Е.Г. Либерман, Е.О. Шатан. – Вып.ХІХ. – Х.: Издание Укргосплана, 1929. – С.24–77.
6. Михайличенко Д.Ю. Всеукраинский институт труда и становление харьковской школы научного менеджмента (1921–1930 гг.) / Д.Ю. Михайличенко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Васькевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип.60 (№5). – С.100–106.
7. Никольский В.М. Репрессивная деятельность органов государственной безопасности СРСР в Украине (конец 1920-х–1950-ти гг.): историко-статистическое исследование / В.М. Никольский. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 623 с.
8. Подкур Р. Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х гг.: историко-ведческий анализ / Р.Подкур, В.Ченцов – Тернополь: Збруч, 2010. – 371 с.

* * *

УДК 94:284(477.7) «1940/1960»

Олег Березовський, канд. історичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження впливів державотворчих та цивілізаційних процесів на формування національної пам'яті, Український інститут національної пам'яті, Україна, Київ

Руйнація культових споруд Лисянщини (1940–1960 рр.)

Аналізуються форми і методи антирелігійної політики радянської влади щодо віруючих у 1940–1960 рр. Досліджується доля окремих храмів Лисянщини та взаємовідносини релігійних громад з представниками радянської влади і суспільством у цілому.

Ключові слова: церква, антирелігійна політика, історична трагедія, Лисянщина.

Олег Березовский. Разрушение культовых сооружений Лысянщины (1940–1960 гг.)

Анализируются формы и методы антирелигиозной политики советской власти в отношении верующих у 1940–1960 гг. Исследуется судьба отдельных храмов Лысянщины и взаимоотношения религиозных общин с представителями советской власти и обществом в целом.

Ключевые слова: церковь, антирелигиозная политика, историческая трагедия, Лысянщина.

Oleg Berезovskiy. The destruction of churches Lysyanschnyn (1940–1960th)

The article analyzes the forms and methods of anti-religious policy of the Soviet government with respect believers (1940–1960 th.) The fate of individual churches Lysyanschnyna and religious communities relations with the Soviet government and society in general have investigated.

Keywords: church, anti-religious policies, historical tragedy, Lysyanschnyna.

Історія України має свої як славетні так і трагічні сторінки. Український народ пройшов певні етапи становлення й розвитку і за свою багатовікову історію мав періоди злету, розквіту й три-

умфу, а на певних етапах зазнавав поразок, великих втрат, занепаду, руїни, пережив численні катаклізми – війни, голодомори, епідемії, інші соціальні та природні катастрофи. Історичні трагедії не лише стають скорботними віхами історії суспільства і держав, а й маючи далекосяжні наслідки, відіграють помітну роль у генезі того чи іншого народу. Завдаючи тяжких душевних ран, колективних психологічних травм, відбиваючись на генетичному рівні і закарбовуючись у пам'яті багатьох наступних поколінь, вони на довгі роки залишають глибокий слід і в масовій свідомості великих спільнот. Як правило, такі події стають не лише важливим, а й визначальними сегментами історичної та національної пам'яті народів [12, с.262–275]. До однієї з трагічних сторінок в історії України належить трагедія церкви тоталітарної доби. В сучасній системі державно-церковних відносин в Україні існує ще багато проблем, пов'язаних із комплексом церковно-громадських аспектів як загальнодержавного, так і регіонального вимірів, які своїм корінням сягають доби тоталітаризму. В цьому контексті набуває особливої актуальності дослідження в історичній ретроспективі регіональних особливостей здійснення антирелігійної політики радянської влади, що сприятиме більш повному розумінню сучасних проблем у цій сфері в тому чи іншому регіоні країни. З огляду на це важливого значення набуває вивчення трагічної історії храмів на Черкащині, зокрема, на прикладі історії знищення церков в Лисянському районі.

Метою статті є аналіз та висвітлення форм та методів антирелігійної політики радянської влади проти віруючих та знищення культових споруд на Черкащині у 1940–1960 рр. (на прикладі Лисянського району). Це зумовлює наступні дослідницькі завдання: проаналізувати специфічні риси, напрямки діяльності православної церкви на Черкащині протягом 1940–1960 рр. в умовах антирелігійної державної політики; виокремити та проаналізувати на основі архівних матеріалів напрямки, форми і методи діяльності місцевих органів радянської влади із здійснення державної політики щодо православної церкви в регіоні, на прикладі Лисянського району Черкаської області.

Серед праць істориків, в яких фрагментарно висвітлювалися окремі аспекти досліджуваної проблеми, слід відзначити роботи загального характеру А. Колодного [7], О. Єленського [5], О. Лисенка [9;10], П. Бондарчука [2] та ін. В роботах цих дослідників міститься багато аналітичних висновків та змістовних фактів з питань антирелігійної політики радянської влади проти віруючих та знищення культових споруд. Також слід відзначити праці науковців краєзнавчого характеру В. Щербатюка [24], О. Беззубець [1], М. Лубка [11] та ін. [6;25;26], в яких висвітлюються окремі сторінки трагічної історії лисянських храмів.

Зі встановленням радянської влади в Україні вже в 1920-ті рр. розпочалася цілеспрямована боротьба з релігією, складовою частиною якої була репресивна антирелігійна політика щодо представників духовенства, віруючих різних конфесій, знищення релігійних святинь. Тисячі церков в Україні були зачинені, священники репресовані. У вересні 1937 р. ЦК ВКП(б) спеціальним рішенням проголосив «безбожну п'ятирічку» – до кінця 1937 р. у СРСР мали бути ліквідовані всі релігійні конфесії і навіть зовнішні прояви релігійності. Наприкінці 1930-х рр. можна говорити про практично повну ліквідацію православної церкви на території радянської України [7, с.402–403]. Особливого значення у боротьбі з релігією надавалось руйнуванню храмів, оскільки саме християнський храм є одним із найяскравіших промовистих церковних символів. Часто храм був і витвором мистецтва, центром культурного життя, скарбницею мистецьких творів. Руйнування храму означало не просто закриття чи знесення архітектурних споруд. Передусім, це було руйнування духовності, місце якої повинні були посісти постулати офіційної ідеології.

Одними з яскравих і типових прикладів антирелігійної боротьби радянської влади з релігією, може слугувати діяльність органів місцевої влади на Черкащині, зокрема, в Лисянському районі (тоді ще Київської області). Так, одним з головних завдань органів місцевої влади в процесі реалізації антирелігійної політики було проведення роботи по закриттю культових споруд на Лисянщині. Так, тільки у 1930 р. на Лисянщині були закриті церкви у с. Журжинці та с. Яблунівка [22, арк.220–235], у 1933 р. – Свято-Успенська церква с. Чаплинка [1, с.35–37]. У 1935 р. була знята з обліку і використовувалася як склад церква в с. Смільчинці, а у 1939 р. у с. Хижинці на місці церкви був створений сільський клуб. У 1930-х рр. у Лисянці зруйновано польський католицький костел.

Окупація України німецькими військами істотно змінила релігійну ситуацію. Як і керівники радянської тоталітарної системи, німецька окупаційна влада теж не збирався ділити з церквою ідеологічний вплив на населення, але їх особливістю було відмовлення від відкритого знищення релігії. Німецька окупаційна влада намагалась використати авторитет українського православ'я для зміцнення своїх позицій на окупованих територіях [3, с.107–